Vilnius University Press

Contents lists available at Vilnius University Press

Problemos
2026, vol. 109, pp. 8–22

ISSN 1392-1126 eISSN 2424-6158
DOI: https://doi.org/10.15388/Problemos.2026.109.1

Sąmonės filosofija / Philosophy of Mind

Sąmonė ir smegenys: Bergsono tezė

Povilas Aleksandravičius

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva
povilasal@mruni.eu
https://orcid.org/0000-0002-6569-3544
https://ror.org/0052k0e03

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamas sąmonės ir smegenų santykio tyrimas, atliktas Bergsono veikale *Materija ir atmintis* bei tiesiogiai su šiuo veikalu susijusiuose tekstuose. Nuodugniai analizuojama populiari psichofiziologinė paralelizmo teorija, sąmonės ir smegenų koreliaciją pavertusi ekvivalencija, ir atskleidžiamas jos filosofinis pobūdis, paneigiant jos moksliškumo klišę. Remdamasis visais laikmečio neurologiniais tyrimais, Bergsonas grindžia sąmonės autonomijos smegenų atžvilgiu tezę ir siūlo originalų sąmonės ir smegenų santykio modelį. „Kontaktas“ ir „tarpas“ tarp smegenų ir sąmonės leidžia ne tik atnaujinti filosofinę sąmonės įkūnijimo problemą, bet ir keisti egzistencines gyvenimo nuostatas.
Pagrindiniai žodžiai: Bergsonas, sąmonė, smegenys, paralelizmo teorija

Consciousness and the Brain: Bergson’s Thesis

Abstract. The article examines the investigation of the relationship between consciousness and the brain carried out in Bergson’s work *Matter and Memory* and in texts directly related to it. It offers a detailed analysis of the popular psycho-physiological theory of parallelism, which turned the correlation between consciousness and the brain into an equivalence, and reveals its philosophical character, refuting the cliché of its scientific status. Drawing on all the neurological research of the period, Bergson substantiates the thesis of the autonomy of consciousness in relation to the brain and proposes an original model of the relationship between consciousness and the brain. The ‘contact’ and ‘gap’ between the brain and consciousness make it possible not only to renew the philosophical problem of the embodiment of consciousness, but also to transform existential attitudes toward life.
Keywords: Bergson, consciousness, brain, theory of parallelism.

Received: 28/08/2026. **Accepted:** 26/09/2026
Copyright © Povilas Aleksandravičius, 2026. Published by Vilnius University Press.
This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Subjektyvios patirties, sąmonės aktų santykis su neuroniniais smegenų procesais yra kertinis sąmonės filosofijos klausimas. Ar ir kokiu mastu ši patirtis yra determinuojama smegenų veiklos? Ar sąmonės aktai ne tik koreliuoja, bet ir kyla iš neuronų jungčių? Kiek pagrįstas sąmonės lokalizacijos smegenyse teiginys, toks populiarus plačiojoje visuomenėje ir moksliniame diskurse? Šie klausimai buvo centriniai Bergsono filosofijoje. O Bergsono tyrimai, ieškant atsakymų į juos, iki šiol daro esminį poveikį filosofinėms ir neuromokslinėms diskusijoms. Reflektuokime juos.

Žmogaus sąmonės ir smegenų santykio koncepciją Bergsonas išdėstė 1896 m. publikuotame veikale *Materija ir atmintis* (2012). Veikalas pretenduoja į radikalią naujovę. Įvade teigiama: „Dvasios ir kūno ryšio problema [...] filosofijos istorijoje buvo beveik nenagrinėta“ (2012: 3–4). Iš pirmo žvilgsnio, stebinantis teiginys. Tačiau būtina turėti omenyje, kad Bergsonas tokią išvadą padarė nuodugniai ištyręs visą antikinės ir moderniosios filosofijos istoriografiją[1]. Jo netenkino jokia klasikinė „sielos ir kūno vienybės“ ar „kūno kaip sielos instrumento“ koncepcija. Todėl *Materijoje ir atmintyje* Bergsonas pasiūlė istoriškai originalią prieigą prie problemos bei novatorišką sąmonės ir smegenų santykio modelį, kurie tuo pačiu metu priešinosi tuometėms „epifenomenalizmo ar paralelizmo hipotezėms“ (*ibid*.: 4).

Savo argumentaciją Bergsonas tikslino ir papildė vėliau rašytose knygose, straipsniuose, pranešimuose, diskusijose su akademine bendruomene. Išskirtinę vietą užima trys pranešimai: 1904 m. skaitytas *Smegenys ir mąstymas: filosofinė iliuzija*, 1911 m. – *Sąmonė ir gyvybė* ir 1912 m. – *Siela ir kūnas*, visi publikuoti 1919 m. rinkinyje *Dvasinė energija* (2009). Kaip pažymi šiuolaikinis Bergsono tyrinėtojas Camille'is Riquier, pranešimas *Siela ir kūnas* išsiskiria savo reikšme, kadangi jame Bergsonas ne tik reziumavo *Materijoje ir atmintyje* išdėstytus tyrimus, bet ir papildė juos tokiomis specifinėmis pastabomis, kad, nepaisant tekstų parašymų chronologijos, jį reiktų laikyti įvadu į 1896 m. veikalą (Bergson 2009: 251). Kad *Sielą ir kūną* reiktų skaityti prieš imant į rankas *Materiją ir atmintį*, yra užsiminęs ir pats Bergsonas pokalbyje su Jacques'u Chevalier (1959: 35). Todėl analizę nuo jo ir pradėsime.

Pranešimas *Sąmonė ir gyvybė* (čia sąvoką *vie* būtų galima versti ir „gyvybės“, ir „gyvenimo“ terminais) – tai keliamos problemos moralinių pasekmių žmogaus gyvenime refleksija, vedanti į *Du moralės ir religijos šaltinius*, publikuotus 1932 m. Šių pasekmių, kad ir kokios svarbios jos būtų, nagrinėjimas nėra šio straipsnio užduotis. Pranešimas *Smegenys ir mąstymas* – detali smegenų ir sąmonės paralelizmo doktrinos kritika, dekonstruojanti jos ištakas moderniajame idealizme ir realizme bei parodanti jos loginį prieštaringumą. Straipsnyje į šią kritiką taip pat nesikišime: ji reikalauja įvesti realizmo ir idealizmo parametrą ir sudaro atskirą argumentacinę liniją, skirtą specifinei filosofinės istoriografijos problemai. Mus dominanti tema – sąmonės autonomijos smegenų atžvilgiu

[1] Šių tyrimų rezultatus Bergsonas reflektavo paskaitose, skaitytose 1894 m. ir pavadintose *Sielos teorijos* (1995: 199–251), taip pat 1903–1904 m. Prancūzijos kolegijoje skaitytose paskaitose *Atminties teorijų istorija* (2004: 41–149).

tezė, kurią Bergsonas grindė remdamasis visais[2] savo laikmečio neuromoksliniais smegenų tyrimais ir, žinoma, savo paties sąmonės, iš esmės tapatinamos su atmintimi, koncepcija.

Kaip klausimo preambulę pristatę kai kuriuos Bergsono pirmojo veikalo *Apie tiesioginius sąmonės duomenis* teiginius, išnagrinėję *Sielos ir kūno* ir, žinoma, *Materijos ir atminties* argumentus, skirsime dėmesį 1901 m. Filosofijos draugijoje įvykusiai diskusijai tarp Bergsono ir jo kritiko Gustave'o Belot: diskusija atskleidžia bergsoniškosios prieigos prie nagrinėjamos problemos vertę visos Vakarų filosofinės tradicijos atžvilgiu. Sustosime ties 1907 m. publikuota *Kūrybine evoliucija*, kurioje smegenų ir sąmonės santykio tyrimas įėjo į naują etapą, formuluojamas biologinės evoliucijos terminais. Šio etapo analizė turėtų sudaryti atskirą tyrimą.

Akademiniame pasaulyje bergsoniškoji sąmonės ir smegenų ryšio koncepcija sukėlė gausių ir audringų diskusijų bei kontroversijų, mūsų laikais tik dar labiau įsisiūbuojančių. Ji laužo XVIII–XIX a. nusistovėjusią ir paradigmine tarp mokslininkų bei plačiojoje visuomenėje Vakaruose tapusią nuostatą, pasak kurios, sąmonė ir smegenys yra paralelios arba ekvivalentiškos („psichofiziologinis paralelizmas"), kuri taip pat suponuoja, jog sąmonė yra smegenų produktas arba epifenomenas ar jog ją galima lokalizuoti smegenyse. Neneigdamas sąmonės ir smegenų koreliacijos, Bergsonas žengė priešingą šiai nuostatai žingsnį: jis tvirtino sąmonės autonomiją smegenų atžvilgiu. Nuo tada iki mūsų laikų jo pozicija buvo plačiai komentuota, palankiai ar kritiškai, plejados filosofų: W. Jameso (1909: 223–273), R. Ruyer (1950), V. Jankélévitchiaus (1959: 80–131), G. Muréloso (1964), M. Merleau-Ponty (1978: 79–85), G. Deleuze'o (1966: 45–70), C. Malabou (2004: 51–55), F. Wormso (1997), C. Riquier (2009: 311–351) ir kt. Į diskusiją aktyviai įsitraukė neuromokslininkai: nuo J. M. Charcot mokinio Pierre'o Marie (1906) iki šiuo metu rašančio Alaino Berthozo (2013: 109–111). Diskusijos analizė sudarytų esminį, tačiau kitą keliamos problemos nagrinėjimo etapą. Ja neužsiimsime tik todėl, kad čia tam nėra pakankamai vietos. Šio straipsnio tikslas – paties Bergsono atlikto tyrimo analizė, iki šiol Lietuvoje niekada nedaryta.

Trukmės ir erdvės santykio problema: kontekstinė preambulė

Smegenų ir sąmonės santykio tema Bergsono filosofijoje pasirodė jau pirmajame jo veikale *Apie tiesioginius sąmonės duomenis* (2011a: 33, 108–111), tačiau nebuvo atskirai plėtojama: ji tebuvo motyvas, liudijantis, kad determinizmo koncepto taikymas *visiems* žmogaus sąmonės aktams, laikant, kad sąmonė – tik materialių dėsnių išdava, yra nepagrįstas. Formuluojant šį motyvą, gimė teiginys, vėliau plačiai argumentuotas kituose Bergsono tekstuose: „Nėra ir niekada nebus įrodyta, kad psichologinis duomuo yra determinuotas molekulinio judėjimo" (*ibid*.: 111). Teiginys kilo iš tipiškai bergsoniško laiko (trukmės) ir erdvės santykio nagrinėjimo. Analizuodamas šį santykį, Bergsonas kritikavo metafiziškai

[2] Kad Bergsonas susipažino su jais visais, yra ir jo paties (2012: 5), ir jo tyrinėtojų teiginys: nė vienu klausimu Bergsonas nepasisakydavo, neištyręs visko, kas apie tai jau buvo pasakyta. Tai atimdavo gausybę laiko, todėl Bergsonas nebuvo kiekybiškai produktyvus autorius.

abstraktaus pobūdžio prieigą prie ryšio tarp sąmonės ir smegenų: jo akimis, tokia prieiga yra bejėgė įrodyti tiek determinizmą, tiek kitokią šio ryšio konfigūraciją. Apie jį įmanoma pagrįstai pasisakyti „tik iš patirties“ (*ibid*.: 111), į kurios sąvoką Bergsonas įtraukė, viena vertus, trukmės intuiciją, kita vertus, mokslinį eksperimentavimą. Šiais dviem patirties šaltiniais remsis tolesni keliamo klausimo (kaip ir visų kitų jo keltų klausimų) tyrimai visuose Bergsono tekstuose[3].

Kaip ir daugybės kitų bergsoniškųjų problemų atveju, veikalas *Apie tiesioginius sąmonės duomenis* yra pamatinis: jame formuluojama *trukmės* (*durée*) sąvoka. Tačiau šioje knygoje trukmė (laikas) dar yra pernelyg kategoriškai priešinama erdvei. Ją skaitant, susidaro įspūdis, kad kylant nuo trukmės į erdvę, iš „giliojo“ į „socialinį“ Aš, įeinama į konfliktą, prarandama gyvenimo esmė, įvyksta neišvengiama, bet apgailėtina laisvės ir sąmoningumo degradacija. Vėlesniuose tyrimuose Bergsonas trukmės ir erdvės tokiu būdu nebepriešins, jų antagonizmą paversdamas papildomumu, pačios gyvybės dinamika. *Materijoje ir atmintyje* konfliktinį tarpą tarp laiko ir erdvės užpildo atminties fenomenas, įsiliejantis į juslinę materijos percepciją: simbiozė tarp atminties (laiko) ir materijos (erdvės) nudriekia „sąmonės lygių“, nuo juslinio suvokinio iki sapno, dinamiką, Bergsono įformintą žymiojoje kūgio figūroje. *Kūrybinėje evoliucijoje* ši schema integruojama į gyvybės ir jos evoliucijos koncepciją, teigiant sąmonės įkūnijimą, jos funkcionavimo materijoje, molekulėse ir atomuose, kai kurių gyvūnų atveju – smegenyse, natūralumą: biologinė gyvybė yra vienas iš trukmės ir erdvės santykio variantų. Nepaisant šių korekcijų, knygoje *Apie tiesioginius sąmonės duomenis* suformuluotas trukmės erdvinimo fenomenas lieka galioti visuose kituose Bergsono tekstuose, tik sulaukia skirtingų, ne tokių vienpusiškų kaip šiame pirminiame veikale, vertinimų, priklausomai nuo įvairių gyvenimo aspektų konkretikos. Trukmės erdvėjimas yra būtinas gyvybei. Sąmonė skleidžiasi materijoje, ir kai kurių gyvūnų, visų žmonių atveju šis skleidimasis vyksta nervų sistemos – smegenų – funkcionavimo būdu. Tad norint analizuoti smegenų ir sąmonės ryšį, būtina konkrečiai, remiantis filosofine intuicija ir moksline stebėsena, sekti juos jungiantį procesą, kitaip tariant, stebėti ir analizuoti trukmės erdvėjimo reiškinį:

> Įgudęs stebėti vidų [sąmonės gyvenimą – P. A.], filosofas turės nužengti į save patį, o po to, kildamas į išorę, sekti laipsniška judėjimą, kuriuo sąmonė skleidžiasi, t. y. evoliucionuoja erdvėje. Stebėdamas šią progresyvią materializaciją, detaliai identifikuodamas būdus, kuriais sąmonė tampa išorinė, jis įgis bent jau apytikrę intuiciją [vėliau, vykstant tyrimams, ji tikslės – P. A.] to, kas gali būti dvasios įterpimas į materiją, kūno ir sielos [Bergsonas sielos ir sąmonės sąvokas vartoja sinonimiškai – P. A.] santykis (Bergson 2009: 37).

Taigi, sielos ir kūno, sąmonės ir smegenų santykis yra dvilypis: vienybė dualume. Viena vertus, kūnas ir sąmonė yra suvienyti atminties. Kita vertus, įkūnyta atmintis nėra tokia pati, kokia ji būtų „gryna“, be kūno. Tik ar jai išties būdingas autonomiškos kūno atžvilgiu egzistencijos principas? Ar sąmonė ir kūnas – tai skirtingų prigimčių, o ne vie-

[3] Savo plėtotą filosofijos ir mokslo santykio koncepciją Bergsonas pristatė aptardamas metodologinius savo tyrimų klausimus veikale *Mąstymas ir judantysis* (2021: 47–103).

nos prigimties, tik skirtingų jos išraiškų, fenomenai? Ar sąmonė būtų pajėgi egzistuoti nepriklausomai nuo smegenų?

Psichofiziologinis paralelizmas: filosofinis, ne mokslinis teiginys

Pranešime *Siela ir kūnas* Bergsonas išdėstė sąmonės ir smegenų ekvivalencijos tezę, dominuojančią neuromoksliniame diskurse, bei jos kritiką. Tezė yra ne mokslinis, o filosofinis teiginys, įsiterpęs į mokslinį diskursą kaip mokslinį tyrimą reguliuojanti, tačiau nuo jo duomenų nepriklausanti idėja: smegenų tyrimai įgavo kryptį ir pagreitį, tyrėjams vadovaujantis mintimi, kad jais bus paaiškinta sąmonė, bet ar šis paaiškinimas rasis – jau kitas klausimas (Bergson 2009: 38). Pranešimas reziumuoja veikalo *Materija ir atmintis* refleksiją, kurią netrukus aptarsime. Tačiau jis taip pat atlieka filosofinės psichofiziologinio paralelizmo tezės kilmės ir istorinės raidos iki pat paminėto įsiterpimo į mokslinį diskursą analizę, kurios trūko *Materijoje ir atmintyje*. Kaip tik ją ir turime iš pradžių pristatyti.

Tezės kilmė – Descartes'o formuluotame mąstymo ir materialaus kūno dualizme[4]. Tiesa, dekartiškasis paralelizmas, pabrėžia Bergsonas, negali būti laikomas ekvivalencijos tarp sąmonės ir materijos figūra: Descartes'o pabrėžiama galimybė atlikti laisvą veiksmą tokią interpretaciją draudžia (*ibid*.: 40). Paralelizmas virto ekvivalencija laipsniškai. Tarpinis žingsnis šiame procese – Leibnizo ir ypač Spinozos sistemų logika, reikalavusi „formuluoti griežtą pastovaus paralelizmo tarp kūno ir sielos būsenų hipotezę" (*ibid*.). Spinozos mintis, kad dvasia ir materija, siela ir kūnas yra du lygiagretūs tos pačios, kad ir aukštesnės, substancijos vertimai, tapo pagrindu tai metafizinei pasaulio vizijai, kurios kontekste plėtojosi modernioji pasaulėžiūra ir dirbo mokslininkai.

Tačiau mokslininkai smegenis ėmė tirti tik XIX a.: tik tada buvo sukurtos „smegenų pluošto", „smegenų molekulių", galiausiai – neuronų, sąvokos ir prasidėjo solidi neuromokslinė smegenų anatomijos analizė. Taigi, tik XIX a. radosi galimybė sąmonės ir smegenų ekvivalencijos tezę pagrįsti moksliškai. Iki tol tokios galimybės nebuvo. Bet tezė jau egzistavo ir plėtojosi. Ji netgi įgavo materialistinę versiją: XVIII a. ekvivalencija tarp sielos ir kūno jau buvo aiškinama sąmonės kilmės smegenų veikloje teiginiais, tarsi sąmonė tebūtų smegenų epifenomenas.

Kaip paaiškinti faktą, kad sąmonės ir smegenų ekvivalencijos bei jos priežastingumo smegenyse teiginys galėjo būti tvirtinamas be menkiausio moksliškai empirinio smegenų tyrimo? Tokio teiginio neįmanoma pagrįsti, remiantis Leibnizu ir Spinoza: „šie atsisakė iš sielos daryti tik paprastą kūno atvaizdą; jie būtų galėję lygiai taip pat teigti, kad kūnas yra

[4] Paskaitose *Atminties teorijų istorija* Bergsonas šią kilmę nukelia į Aristotelio ir Platono tekstus, demonstruodamas jos įsišaknijimą į pačią žmogaus mąstymo tikslingumo struktūrą ir taip ruošdamas vieną iš esminių *Kūrybinės evoliucijos* teiginių. Tačiau mūsų tyrimo perspektyva nereikalauja eiti taip toli. Paminėsime tik tiek, kad *Materijoje ir atmintyje* Bergsonas nuodugniai aprašo filosofinės tezės apie sąmonės lokalizaciją smegenyse trajektorijas mokslininkų diskurse, atskleisdamas, kokius tarpusavio prieštaravimus jos gimdo (2012: 137–138). Kaip rašo šiuolaikinis mokslo istorikas Denis Forestas, Bergsonas regi lokalizacijos tezės istorinėje raidoje kertinį ydingumą, dėl kurio ši istorija „save pačią pasmerkia išankstinėmis nuostatomis, mąstymo judesį ar žodžių atpažinimo procesą redukuojančiomis į vaizdinių [erdvinį] gretinimą" (2005: 232).

sielos atvaizdas“ (*ibid*.). Todėl teiginio autorių (La Mettrie, Helvétius, Bonnet, Cabanis) samprotavimų kilmės reikia ieškoti kitur. Jų iki galo nepaaiškina ir nekritiškas atsivėrimas tuomečiam mokslui, kuris „atskleidė galimybę astronomijos (Kepleris) ir fizikos (Galilėjus) problemas suvesti į mechanikos problemas“ ir puoselėjo „idėją materialios visatos, neorganinės ir organinės, visumą reprezentuoti kaip milžinišką mašiną, veikiančią pagal matematinius dėsnius“ (*ibid*.: 39). Bergsonas XVIII a. materialistų teiginius laiko savarankišku, tiksliau, savavališku mąstymo aktu: jų sprendimas interpretuoti sąmonę kaip smegenų produktą buvo ir karteziškosios filosofinės tradicijos „susiaurinimas“, ir piktnaudžiavimas moksline vizija. Kartezianizmas buvo „supaprastintas“, sąmonei primetant materijos veikimo dėsnius, o fiziologija – neleistinai „paskubinta“, smegenų veiklą interpretuojant be mokslinių tyrimų. Šių mąstytojų suformuluota materialistinė psichofiziologinio paralelizmo versija buvo išimtinai filosofinė, ne mokslinė.

XIX a. pradėti neuromoksliniai tyrimai galėjo patikrinti šią versiją tiek, kiek leido jų metodas. Ar toks patikrinimas vyko? Netrukus imsimės šio klausimo. Kol kas išryškinkime kitokio pobūdžio istorinį procesą: tol, kol minėtas patikrinimas nevyko, psichofiziologinės ekvivalencijos tezė negalėjo tapti mokslinio diskurso dalimi; tačiau ji tapo mokslininkų asmeninio pasaulėvaizdžio dalimi, kuri jų lūpomis buvo pristatoma kaip mokslinė. Bergsonas pabrėžia šią sumaištį: „Mokslininkai, kurie šiandien filosofuoja apie psichikos ir fizikos santykį“ turi absoliučią teisę palaikyti „paralelizmo hipotezę“, tačiau

> jeigu kai kurie iš jų ima tvirtinti, kad tai – mokslas, kad griežtą ir visišką paralelizmą tarp smegenų ir mentalinio gyvenimo mums rodo patirtis, – o ne! mes jį iš karto stabdome, sakydami: jūs neabejotinai galite palaikyti šią tezę, kaip ją palaiko metafizikas, bet jūs ir kalbėsite ne kaip mokslininkas, o kaip metafizikas. Jūs mums paprasčiausiai grąžinate, ką iš mūsų, filosofų, pasiskolinote. Doktrina, apie kurią kalbate, mums puikiai žinoma: ji buvo sukurpta mūsų ateljė; ją sukūrėme mes, filosofai; tai sena, labai sena prekė. Žinoma, ji turi vertę, nors ir nėra tai, ką turime geriausio. Traktuokite ją tokią, kokia ji yra, o ne bandykite ją pristatyti kaip mokslo rezultatą, kaip teorinį modelį, patikrinamą faktais: pripažinkite, kad ji tėra viena iš tų doktrinų, kuri, dar prieš atsirandant mūsų fiziologijai ir psichologijai, gavo tobulai apibrėžtą formą – tokią, kurioje atpažįstame metafizinius konstruktus (ibid.: 41).

Negalime nepacituoti teiginio iš *Atminties teorijų istorijos*: samprotavimams apie organo funkciją

> atsiradus prieš tai, kai atsirado organo anatomija, šios anatomijos pažinimas [samprotavimuose] nepakeitė nieko, absoliučiai nieko: kompleksiškų fiziologinių funkcijų pažinimo formuluotės liko tokios pačios. Ką tai rodo? Tai rodo, kad ši psicho-fiziologija buvo sukonstruota *a priori*, kad tai – grynai filosofinė, netgi metafizinė teorija“ (Bergson 2004: 133–134).

Tai konstatavus, tolesnis mąstymas įgauna dvi kryptis. XVIII a. „fiziologų“ filosofinė smegenų ir sąmonės santykio koncepcija gali būti dekonstruota iš filosofinės perspektyvos. Kaip minėjome, šią dekonstrukciją Bergsonas atliko pranešime *Smegenys ir mąstymas: filosofinė iliuzija*. Ji nėra mūsų dabartinė tema. Kita kryptis – patikrinti psichofiziologinio paralelizmo tezę iš neuromokslinių tyrimų ir, žinoma, sąmonės filosofijos perspektyvos.

Bergsonas atliko šį darbą *Materijoje ir atmintyje*. Jį ir pristatysime, net jeigu kartais ir toliau cituosime pranešime *Siela ir kūnas* randamus teiginius, reziumuojančius 1896 m. publikuotą veikalą.

Sąmonės ir smegenų koreliacija ir jos virsmas į ekvivalenciją

Sąmonės aktų ir smegenų veiklos koreliacija – akivaizdi. Juk cheminėmis substancijomis ar kitokiomis priemonėmis paveikus smegenis, šie aktai kinta. Tai – ne tik kasdienė patirtis, bet ir neuromoksliniai duomenys: kalbos, atminties, valios, emocijų ir kt. centrai yra laboratoriškai identifikuojami smegenyse, juos sujudinus / pažeidus sąmonės aktai kinta atitinkamai. Tarkime, pažeidus kairiosios smegenų pusės priekyje esančio trečiojo konvoliuto apačią, sutrinka tariamų žodžių artikuliacija; pažeidus apatinę antrojo konvoliuto dalį – raidžių atpažinimas ir t. t. Laboratoriškai nustatyta, kaip smegenys, iš aplinkos gavusios nervinius impulsus per išorinius organus, formuoja vaizdinius, garsus, etc.

Šis formavimasis turi būti nuosekliai analizuojamas, kuo ir užsiėmė Bergsonas. Bet daugybė XIX a. mokslininkų tokių analizių neatliko, lengvai priimdami XVIII a. fiziologų materialistų teiginius ir formuluodami vaizdinius, populiarius iki šiol. Tarkime, išpopuliarėjo smegenų kaip „sąmonės fonogramos“ įvaizdis: „Objektų padaryti įspaudai smegenyse išlieka, kaip išlieka vaizdiniai, atsispaudę jautrios materijos plokštėje, ar fonogramos – fonografiniuose diskuose.“[5] Vadovaujantis tokiais įvaizdžiais, visus sąmonės aktus – nuo primityviausių jutimų iki subtiliausių minčių – imta aiškinti molekulių ir atomų grupavimais, be perstojo vykstančiais smegenyse ir produkuojančiais neuronų jungtis: „Jeigu sugebėtume iš arti stebėti [...] šį molekulių, atomų ir elektronų šokį, žinotume, kad vadinamosios „sielos“ aktai, mums atrodantys laisvi, tėra grynai „mechaniniai“ (Bergson 2009: 34).

Neneigdamas koreliacijos, bet siekdamas patikrinti jos virsmo į sąmonės aktų lokalizacijos smegenyse bei sąmonės ir smegenų ekvivalencijos teiginius mokslinį teisėtumą, Bergsonas renkasi kalbos fenomeną: būtent kalbinės atminties ir kai kurių smegenų zonų atitikmens tyrimai jo laikais yra toliausiai pasistūmėję. Antai Paulis Broca laboratoriškai pademonstravo, „kaip kalbos artikuliacijos judesių užmiršimas kyla iš trečiojo priekinės kairiosios [smegenų] dalies vingio sužeidimo“ (*ibid*.: 50). Gausybė atradimų[6] leido atsirasti afazijos teorijai, teigiančiai, jog kalbos užmiršimas yra nulemtas smegenų sutrikimų. Mums svarbiausia tai, kad ši koreliacija vyraujančiame diskurse imta pristatyti kaip kalbos lokalizacijos smegenyse bei sąmonės kilmės iš smegenų įrodymas. Būtent šio „įrodymo“ moksliniu pagrįstumu Bergsonas ir suabejojo. Iš visų afazijos formų jis

[5] Tokius vaizdinius mėgo tipiškas paralelizmo atstovas Jeanas-Marie Guyau (1854–1888), parašęs straipsnį „Atmintis ir fonografas“, iš kurio Bergsonas ima šiuos palyginimus (2009: 51–52).

[6] Turime išskirti Carlo Wernicke'ės, Giuseppe'ės Seppilli, Luigi Luciani, Jules'io Déjerine tyrimus, kuriuos sintetino, pasiūlydamas įvairių afazijos formų ir smegenų pažeidimų schemą, Jeanas-Martinas Charcot, vėliau Ludwigas Lichtheimas. Tačiau kartu su Bergsonu negalime neatkreipti dėmesio į 1892 m. publikuotus ir didelį šurmulį sukėlusius Roberto Sommerio tyrimus, kurie parodė, jog Charcot schema yra nepajėgi nei apimti, nei paaiškinti visų afazijų (2012: 138). Charcot sekėjai Salpêtrière ligoninėje, ypač Pierre'as Marie, taip pat tolo nuo mokytojo išvadų. Tai rodo, kad tarp neuromokslininkų šiuo klausimu nebuvo sutarimo nuo pat pradžių.

išsirinko nepajėgumą atpažinti girdimus žodžius (*surdité verbale*): kaip tik šiuo atveju atlikti tyrimai buvo gausiausi, geriausiai dokumentuoti, o pažeistos smegenų zonos nurodomos tiksliausiai (*ibid*.: 50–51).

Bergsono kritika

Įvertinęs visus to meto mokslinių tyrimų duomenis, *Materijoje ir atmintyje* Bergsonas daro išvadą, kad pažeidus smegenis išnyksta ne prisiminimai, o nuo nervinių jungčių priklausantys kūno mechanizmai, leidžiantys iš atminties tiksliai atrinkti konkrečiai situacijai būtinus prisiminimus, tarkime, reikalingus žodžius. Šių mechanizmų sutrikimai – dvejopo pobūdžio. Tam tikrais atvejais smegenų pažeidimai neleidžia nerviniais impulsais signalizuojamos situacijos atžvilgiu automatiškai užimti konkrečios pozicijos, kuriai esant vykdavo atsimenamo žodžio pritaikymas jai (žmogus prisimena žodį „obuolys“, bet, matydamas obuolį, nesugeba jam jo pritaikyti). Kitais atvejais smegenų pažeidimai neleidžia situacijos reikalaujamam atsiminimui apskritai atsirasti, t. y. rasti jau ne situacijoje, bet pačiame „kūne to prisitaikymo taško, dėl kurio jis galėtų virsti [atpažinimo] veiksmu“ (žmogus yra pamiršęs patį žodį). Bet kuriuo atveju smegenų pažeidimai sutrikdo fiziologinius procesus, kurie leidžia prisiminti, o ne pačius prisiminimus (Bergson 2012: 118).

Kad pagrįstų šiuos teiginius, Bergsonas koncentruojasi į girdimo žodžio afaziją. Jis analizuoja visus tokio žodžio atpažinimo etapus (garso sukeltą vibravimą nervų sistemoje, prasmės inkorporavimą, situacijai pritaikytą interpretavimą) bei jų koreliaciją su turimais smegenų pažeidimų duomenimis, kurių kaip tik šios afazijos atveju buvo surinkta gausiausiai (2012: 119). Priimdamas Carlo Wernicke’ės smegenų pažeidimų ir ryšio su įvairiomis afazijomis klasifikaciją (1874) (afazijos, kylančios iš smegenų žievės pažeidimų, *aphasies corticales*, iš požievio pažeidimų, *aphasies sous-corticales*, ir iš tarpžievinių sluoksnių pažeidimų, *aphasies trans-corticales*), Bergsonas koncentruojasi į požievinių pažeidimų 7-ąją Lichtheimo formą[7]: ji atitinka girdimo žodžio supratimo funkcijos išnykimą, nors kalbėjimo pajėgumas išsaugomas. Nuodugniai atskleisdamas „motorinės schemos“ (*schème moteur*) susiformavimą nervų sistemoje, leidžiantį išgirsti žodį taip, kad taptų įmanoma jo jungtis su atpažinimo (prisiminimo) procesu, Bergsonas nustato, kad girdimo žodžio afaziją lemia ne atminties, o šios schemos sutrikimas. Afazijų tyrimai rodo, jog prisiminimai yra išlikę („kur“ – tai jau kitas klausimas[8]), bet afazijos auka yra netekusi prieigos prie jų, „... tarsi ligonis neturėtų jėgų sugriebti savo girdimųjų prisiminimų, sukiotųsi aplinkui žodžio vaizdą, negalėdamas jo įsisavinti. Tačiau, siekiant jam padėti prisiminti žodį, dažnai pakanka užvesti ant kelio, nurodyti pirmąjį skiemenį“,

[7] Tęsdamas Wernicke’ės darbą, Ludwigas Lichtheimas žymiame straipsnyje *Apie afazijas* (1885) sukūrė išsamią ir plačiai komentuotą schemą, vadinamą „Lichtheimo namu“.

[8] Bergsonas skyrė jam dėmesio, įvesdamas savąjį „pasąmonės“ terminą: „Aš manau, kad visa mūsų praeitis yra čia, pasąmoningai (*sub-conscient*)“ (2009: 57). Jis taip pat nurodo į „Freudą ir jo mokinius“ (2012: 156; 2009: 107; 2021: 90). Labiausiai tarp psichoanalitikų Bergsono išliekančia ir visa išsaugančia (2012: 156–173; 2009: 55–57, 76–77) atmintimi ir jos santykiu su pasąmonės sąvoka domėjosi Adleris ir, žinoma, Jungas (Bair 2019: 227, 235).

etc. (*ibid*.: 133). Pagaliau, daugybė faktų liudija, kad žodžius užmiršęs žmogus gali juos prisiminti, sužeistų smegenų vietų nepagydžius.

Nėra įmanoma perteikti 30 intensyvių techninio pobūdžio *Materijos ir atminties* puslapių (*ibid*.: 117–146), kuriuose yra preciziškai reflektuojamas visas tyrimas, apsvarstomos ir atmetamos visos įmanomos prisiminimų lokalizacijos smegenyse hipotezės, formuluojamos gausių to laikotarpio tyrėjų. Galime tik įvardyti Bergsono grindžiamą išvadą: neuromoksliniai tyrimai nėra surinkę jokių duomenų, liudijančių atminties lokalizaciją smegenyse ir jos išnykimą įvykus pažeidimams. Maža to, tampa aišku, kad pačios atminties pažeisti nėra įmanoma, pažeidžiant smegenis: moksliškai tiriama afazija visada reiškia tik nervinės schemos, leidžiančios prisiminti, sutrikimą. Ši schema reiškia įspūdingą smegenų elastiškumą[9], kuriuo kūnas gali prisitaikyti prie atminties, sudarydamas sąlygas atsiminimui „įsikūnyti“, bet jis nereiškia atminties „vietos“ ar priežastingumo. Schemai sutrikus, netenkama šio „įsikūnijimo“ galimybės ir prisiminimas negali pasirodyti, tačiau nėra jokio mokslinio pagrindo teigti, kad išnyksta pati atmintis. Analizuodamas girdimo žodžio afaziją, populiariai laikomą stipriausiu atminties lokalizacijos smegenyse argumentu, Bergsonas paverčia ją tokios lokalizacijos kontrargumentu[10].

Turime pabrėžti, kad Bergsonas neapsiriboja vien „negatyviu“ tvirtinimu, neigiančiu sąmonės lokalizaciją smegenyse ar priežastingumą, apibūdinantį sąmonės kilmę jose. „Grynai negatyvi tezė nevestų prie reikšmingų išvadų“ (2011b: 252), todėl Bergsonas sau formuluoja užduotį „apibrėžti dvasią ir materiją pozityviomis charakteristikomis, ne vien neiginiais“ (2012: 200). *Materijos ir atminties* III skyriuje jis nuodugniai pademonstruoja prisiminimo trajektoriją, pereinančią visą paletę „įtampos laipsnių“ nuo neįkūnyto, t. y. „gryno prisiminimo“, iki smegenyse išdirbtos „motorinės schemos“, dėl kurios vyksta įkūnijimo procesas: tai – žymusis Bergsono „kūgio“ vaizdinys, svarbiausias šio skyriaus

[9] Reikėtų konfrontuoti šį Bergsono teigtą smegenų elastiškumą su C. Malabou „neuroplastiškumo“ koncepcija, ypač toje perspektyvoje, kurią apibrėžė A. Žukauskaitė knygoje *Į organizmus orientuota ontologija* (2025: 104–125). Malabou ir rėmėsi, ir kritikavo Bergsono smegenų ir sąmonės santykio tezę. Ši diskusija – tolesnių tyrimų tema, tuo labiau, kad į ją reiktų integruoti ir *Kūrybinės evoliucijos* rezultatus.

[10] Paralelizmo tezėje nėra „nieko moksliško, kadangi, pagal dabartinę mokslo padėtį, nėra įmanoma net įsivaizduoti galimybės ją patvirtinti“ (2009: 34). Mūsų turimais duomenimis, „mokslo padėtis“ nėra pasikeitusi iki šiol: mokslas nėra aptikęs nieko, kas galėtų patvirtinti sąmonės kilmę smegenyse, lokalizaciją ar ekvivalenciją. 2005 m. žurnale *Science* buvo publikuotas 100 problemų, kurių mokslas nėra išsprendęs (nors populiari nuomonė dažnai priešinga), sąrašas su kiekvienos jų pristatymu. 2-oji sąraše – sąmonės kilmės smegenyse problema (Miller 2005: 79). Ir nors straipsnio pabaigoje išsakoma viltis, kad daugybė jaunų neurologų, ėmusių ieškoti atsakymo, galbūt netrukus jį ras, įrodydami biologinę smegenų kilmę, iki šiol tokio įrodymo pasigendame. Priešingai, vienas iš tų jaunuolių, šiandien pasaulyje plačiai žinomas Stevenas Laureysas, asmeniškai tikintis, kad sąmonė gimsta smegenyse, pripažįsta, jog neuromoksliniai tyrimai kol kas šio tikėjimo patvirtinti negali: jis be užuolankų tvirtina, kad koreliacija nėra priežastingumas ir kad sąmonės kilmės smegenyse teiginys tegali būti darbinė hipotezė (2015). Apie tai liudija ir žymiosios Davido Chalmerso ir Christofo Kocho lažybos, įvykusios 1998 m.: 2023 m. sąmonės kilmė smegenyse turėjo būti moksliškai paaiškinta. Taip neįvyko ir pralaimėjusioji pusė (Kocho) viešai įteikė laimėjusiajai (Chalmersui) lažybų tikslą – dėžę portugališko vyno. Prancūzų neuromokslininkas Albert'as Moukheiberis neseniai reziumavo pastarųjų dešimtmečių smegenų tyrimų rezultatus, išsklaidydamas aibę mitų ir pademonstruodamas, kaip yra bergždžia, remiantis neuromokslu, bandyti paaiškinti sąmonę: šia kryptimi niekaip nepasistūmėta, nepaisant paplitusių stereotipų, taip pat ir tarp mokslininkų (2024). Knygoje *Neuromanija* Moukheiberis necituoja Bergsono, tačiau ją skaitant negalima nesusidaryti įspūdžio, kad jis iš neuromokslo perspektyvos visiškai patvirtina mūsų čia dėstomas bergsoniškąsias išvadas.

objektas. Bet mūsų tikslas nėra išdėstyti visą Bergsono atminties koncepciją, mes apsiribosime tik vienu jos elementu: tašku, kuriame atmintis ir materija, sąmonė ir smegenys taip priartėja, kad, rodos, susiliečia. Svarbiausia yra tai, kad, pasiekus šią „ribą“, šį „kontaktą“, teigia Bergsonas, lieka „tarpas“ (*un écart*) (2011b: 247). Pastarasis mus ir domina.

Bet prieš pristatant bergsoniškąjį sąmonės ir smegenų santykio modelį, kaip galėtume nepacituoti žymiosios rūbo ir vinies metaforos?

> Rūbas yra susijęs su vinimi, ant kurios pakabintas. Jis kreta, kai vinis ištraukiama. Jis kraiposi, kai vinis judinama. Jis suplyšta, jei vinies galvutė per aštri. Iš to neseka, kad kiekvienas vinies bruožas atitinka rūbo bruožą ir kad vinis yra rūbo ekvivalentas. Iš to niekaip neseka, kad vinis ir rūbas yra tas pats dalykas. Taip ir sąmonė yra neginčytinai prikabinta prie smegenų, bet iš to niekaip neseka, kad smegenys išreiškia kiekvieną sąmonės detalę ar kad sąmonė yra smegenų funkcija. Visa, ką stebėjimas ir patirtis, taigi mokslas, mus leidžia teigti, tėra tam tikras *santykis* tarp smegenų ir sąmonės (Bergson 2009: 36–37).

Bergsoniškasis smegenų ir sąmonės santykio modelis

Neuroninės jungtys, cheminės reakcijos, atomų konsteliacijos smegenyse neabejotinai koreliuoja su sąmonės būsenomis, bet nėra sąmonės ekvivalentas: sąmonė yra kur kas daugiau nei smegenys. Nerviniai procesai yra sąmonės procesų schema, reikalinga tam, kad sąmonė galėtų reikštis materialiame kūne – mūsų pasaulyje. Bet schema jų nesukuria, įkūnijantis gestas nėra įkūnytasis. Metaforų meistras Bergsonas sukuria nemažai šį santykį tarp smegenų ir sąmonės išreiškiančių vaizdinių: jau minėti vinis ir rūbas, aktorių kūnų veiksmai scenoje ir pjesė, dirigento lazdelės judesiai ir simfonija, pantomimo gestai ir į jį įsikūnijanti prasmė (2009: 36, 42, 47). Smegenyse vykstančių procesų vizija suponuotų begalinį skaičių galimų sąmonės būsenų – rėmus, į kuriuos galėtų tilpti be galo daug iš jų, tačiau, stebint tik smegenų procesus, yra neįmanoma atpažinti tos konkrečios sąmonės būsenos, kuri vyksta stebėjimo metu. Matant dirigento gestą, kiek tektų spėlioti, kol įvardytume (atsitiktinai!) atliekamą kūrinį[11]? Smegenų mechanizmas niekaip nesukuria ir netalpina kokios nors juslėmis suvokiamo pasaulio miniatiūros, kaip buvo populiaru įsivaizduoti Bergsono laikais, bet apsiriboja vienintele funkcija: nustato mano kūno dispozicijas tiksliai tam, kad konkrečioje pasaulio konfigūracijoje, kurią nerviniais impulsais raportuoja mano juslės, būčiau pasiruošęs atlikti išgyvenimui reikalingą veiksmą, automatinį ar valingą. Kitais žodžiais, smegenys sukuria konkrečiai materialiai konfigūracijai pritaikytos nuostatos rėmus, į kuriuos gali patekti būtent jai reikalingi sąmonės, autonomiškai visą mano praeitį saugančios atminties[12], turiniai.

---

[11] Moukheiberio knygos leitmotyvas yra kaip tik ši neįmanomybė, stebint smegenyse vykstančius procesus elektroencefalografu ir kitais instrumentais, atpažinti sąmonės būsenas (2024). Šis autorius išsklaido aibę mitų (iš viso 10), verčiančių mus manyti, kad žiūrėdami į smegenis ir, tarkime, atsekdami jose veikiančius serotoniną ar dopaminą, matome psichologinius procesus ir jų priežastis (2024: 157–174).

[12] „Sąmonė pirmiausia reiškia atmintį“ (2009: 55): fundamentalus, visus Bergsono veikalus skrodžiantis teiginys, vienas iš trukmės (*durée*) variantų. *Materijoje ir atmintyje* jis nuosekliai pagrindžiamas, išdėstant įvairias atminties rūšis ir kiekvienos iš jų ryšį su nervų sistemos (smegenų) veikla.

Pranešime *Siela ir kūnas* Bergsonas analizuoja juslinio suvokimo, emocijos, valios ir mąstymo aktus. Analizės demonstruoja sąmonės ir smegenų modelį, nuosekliai pagrįstą *Materijoje ir atmintyje*. Čia nėra įmanoma nuosekliai reflektuoti nei šių analizių, nei jų pagrindimo, bet galime įvardyti modelio suvokimui būtiną jų išvadą. Remdamasis moksliniais amžininkų tyrimais, Bergsonas teigia, kad hipotetiniai „grynieji jutimai“, neužpildyti atminties turinių, jutimai be sąmonės turinio, jei tokie egzistuotų, glūdėtų pačiuose nervų sistemą dirginančiuose daiktuose. Ši dirginimo funkcija – tai nervų sistemos atliekama materialių procesų refleksija, realiai vykstanti pačioje materijoje, ir nervų sistemai priklausantys „grynieji jutimai“ būtų reflektuojamų materialių daiktų, o ne sąmonės dalis. Jie sudarytų vienį su daiktais, sutapdami su savo refleksine funkcija, bet ne su manimi, sąmone. Tačiau jutimai savo grynume neegzistuoja. Kiekvieną akimirką minėta funkcija sudaro rėmus, sąlygas sąmonei, mano atminčiai, adaptuotis prie materialių procesų ir juose gyventi. Kiekvieną akimirką jutimai prisipildo prisiminimų, kurių reikia tuo metu susiklosčiusiai materialaus pasaulio konfigūracijai: priklausanti materijai nervų sistema įima ir adaptuoja sąmonę, kad ši išgyventų kūne – materialiuose šios planetos procesuose. Toks yra nervų sistemos tikslingumas – sudaryti sąlygas sąmonei gyventi materijoje (Bergson 2012: 39–47). „Smegenys yra dėmesio [biologiniam] gyvenimui organas“ (Bergson 2009: 47) ir, analizuojant neuromokslinius duomenis, nieko daugiau. Leisdamos sąmonei gyventi kūne, Žemės materialių procesų elemente, jos neturi nieko bendro su sąmonės turinių kūrimu: vinis leidžia rūbui kabėti, bet ne ji rūbą nuaudė; mūsų išmanieji telefonai leidžia manipuliuoti internetu, bet ne jie jį kuria. Smegenys „tėra tarsi centrinė telefono stotis: jų vaidmuo – „atverti komunikacijai“ ar ją sulaikyti. Bet jos neprideda nieko prie to, ką gauna [...]. Smegenų vaidmuo apsiriboja judėjimo perdavimu ir paskirstymu. [...] Jos nesiekia jokio pažinimo, tik nudriekia daugybę galimų veiksmo planų“ (Bergson 2012: 26–27). Nenutrūkstamame sąmonės įkūnijimo smegenyse procese ryškėja ir kontaktas, ir tarpas.

Pažeidus smegenis, sąmonės gyvenimas šiame kūne – mūsų planetos materialume – keičiasi. Tai įvyksta ne todėl, kad kartu su smegenimis būtų pažeista ir jose esą glūdinti sąmonė, bet dėl to, kad yra sutrikdytas dėmesys gyvenimui materijoje, kad lūžo ar dingo rėmai, būtini tam, kad iš atminties galėtų rastis situacijai pritaikyti prisiminimai. Pažeidus tam tikrą smegenų dalį, negalime prisiminti kai kurių žodžių ar netenkame kalbos apskritai: ne todėl, kad žodžiai ir kalba glūdėtų toje smegenų zonoje, bet todėl, kad ta zona – tai mechanizmas, leidžiantis iš atminties į mūsų materiją pritraukti situacijai reikiamus žodžius. Kartais smegenys pažeistos taip, kad visa atmintis yra netekusi galimybės reikštis kūne, kaip Alzheimerio ligos atveju: tai nereiškia, kad atminties nebeliko, tai reiškia, kad yra sutrikdytas jos raiškos materijoje mechanizmas. Psichinės ligos atveju, elektroencefalografui rodant smegenų pakitimus, žmogus gali būti išlaikęs puikią atmintį ir samprotauti logiškai nepriekaištingai, planuoti ir vaizduotis, mylėti ir kurti, bet šie sąmonės aktai bus praradę sąveiką su aplinka. Žinome, koks neįprastas ir pavojingas aplinkai bei jam pačiam gali būti „bepročio“ gyvenimas. Psichiatrai iš ligonių pasakojimų žino, kad grimzdimo į beprotybę pradžia dažniausiai sutampa su pojūčiu, kad aplinka prarado kontūrus, kad dingo daiktams būdingas solidumas, brėžęs gyvenimiškai orientacijai būtinas gaires, kad

viskas tapo lyg sapnu. Kaip sapne[13], iš atminties (pasąmonės) atskrieję ir kamuojančiomis haliucinacijomis tapę vaizdiniai liudija ne apie atminties, o apie jos adaptacijos normaliam gyvenimui šioje materijoje sutrikimą, atsiradusį sutrikus normaliai smegenų veiklai (Bergson 2009: 48–49).

Pagaliau, privalome pabrėžti itin svarbią smegenų funkciją: būdamos dėmesio gyvenimui organu, iš atminties atrinkdamos adekvačius situacijai prisiminus, jos leidžia užmiršti visa kita. Jeigu taip nebūtų, rizikuotume prarasti išgyvenimo šiame pasaulyje pajėgumą: neadaptuotų padėčiai atsiminimų gausybė mus išvestų iš proto. Bet tai taip pat reiškia, kad „dvasia [sąmonė, atmintis] pranoksta smegenis iš visų pusių ir kad smegenų veikla atitinka tik nepaprastai mažytę mentalinio gyvenimo dalį“ (*ibid*.: 57).

Diskusija su Belot

1901 m. gegužės 2 d. Filosofijos draugija (*La société de Philosophie*) organizavo akademinės bendruomenės diskusiją su Bergsonu (2011b: 231–272), kurio veikalas *Materija ir atmintis* buvo plačiai aptarinėjamas. Diskusijos tema – paralelizmo teorija bei jos ryšys su metafizika. Pagrindinis Bergsono oponentas Gustave'as Belot (1859–1929) įvairiais kampais kritikavo *Materijos ir atminties* tezes, pabrėždamas jų metafizinį nepakankamumą, siekiant apibrėžti centrinę filosofijos sąvoką – gyvybę. Bergsono atsakymai eilinį kartą paliudijo jo, kaip filosofo, išskirtinumą, o pati diskusija paskatino jį koncentruoti tolesnius tyrimus į gyvybės sąvoką. Po šešerių metų pasirodys veikalas *Kūrybinė evoliucija*.

Čia mums rūpi tik vienas diskusijoje iškeltas klausimas, kurį Belot suformulavo taip: priėmus, kad egzistuoja „psichofizinis tarpas“ (*écart psycho-physique*) tarp smegenų ir sąmonės, kokia jo prasmė metafiziniam gyvybės suvokimui? Kitaip tariant, kuo Bergsono tyrimas yra aktualus pačiai paralelizmą neigiančiai filosofijai, turint omenyje, kad daugybė mąstytojų – nuo Platono iki spiritualistinės mokyklos – jį jau sėkmingai neigė, sukurdami solidžią gyvybės metafiziką ir neturėdami nė menkiausio poreikio gilintis į neurologinius smegenų tyrimus bei jų santykį su dvasiniu žmogaus pasauliu (*ibid*.: 233–234)? Belot tarsi simetriškai perkelia problemą iš materializmo į spiritualizmo lauką, suponuodamas, kad šio perkėlimo užtenka, kad pasirodytų Bergsono tyrimų beprasmiškumas. Jo klausimo esmė yra tokia: argi dvasios ir kūno dualumas, neigiantis sielos redukciją į kūniškuosius procesus, nėra kur kas solidžiau pagrindžiamas tyrinėjant aukščiausius žmogiškosios sąmonės pajėgumus – protą, valią – ir jų skirtumą nuo fiziologinių procesų, nei analizuojant, kaip siūlo Bergsonas, „tarpą“ tarp žemiausiųjų sąmonės pajėgumų (tarkime, gebėjimo

[13] Sapnui Bergsonas skyrė atskirą pranešimą (2009: 85–109), kaip ir daugybei kitų sąmonės gyvenimo reiškinių – nuo meninės inspiracijos iki *déjà vu* (*ibid*.: 110–152) ir paranormaliųjų fenomenų (*ibid*.: 61–84). Visų jų analizės rodo pakitusį santykį su smegenų reguliuojamu įprastiniu dėmesiu materialiam gyvenimui, šiems pakitimams sudarant galimybę neįprastiems, kartais ypač galingiems sąmonės proveržiams, kaip menininkų ar mistikų atvejais, kartais – nekaltiems, kai sapnuojame ar išgyvename *déjà vu*, kartais – pavojingiems, kai susergame psichinėmis ligomis. Užbaigdamas III *Marijos ir atminties* skyrių, Bergsonas nuodugniai išdėsto smegenų, kaip „dėmesio gyvenimui“ organo, ir „mentalinio adekvatumo“ ryšį (2012: 192–198).

prisiminti kai kuriuos elementarius žodžius) ir smegenyse randamų refleksų? „Argi siela nepranoksta kūno per tai, kas joje dvasingiausia?“ (*ibid*.: 234)[14].

Atsakydamas į Belot kritiką, Bergsonas pabrėžė „aukštesniųjų dvasinių pajėgumų – proto, kuriančiosios vaizduotės“ ir kitų – vertę, siekiant suprasti žmogaus sąmonės esmę. Bet taip pat atkreipė dėmesį, kaip nepagrįstai (*arbitraire*) atrodo klasikinės „sielos ir kūno santykio teorijos“ bei kokios jos neefektyvios (*infécondes*) šiuolaikinio materialistinio paralelizmo akivaizdoje. Priešindamos aukščiausias sielos galias ir primityviąją materiją, jos, žinoma, parodė juos skiriančią distanciją. Ir tapo lengvu materializmo taikiniu. Neuromokslui atskleidus smegenų veiklos kompleksiškumą bei koreliaciją su sąmonės aktais, laboratoriškai atsekus žemesniųjų sąmonės zonų įsismelkimą į materiją, sunku atsispirti įsivaizdavimui, kad šis sąmonės ir smegenų susitikimas nėra sutapimas. Užčiuopus šį koreliacijos tašką ir vadovaujantis šiuo įsivaizdavimu, t. y. aiškinant žemesniuosius sąmonės pajėgumus materialiais smegenų procesais, bus lengva, teigia Bergsonas, „kylant nuo sintezės prie sintezės“, jais paaiškinti ir „pačias aukščiausias psichologinio aktyvumo“ raiškas (*ibid*.: 245). Kaip tik todėl šiuolaikinio mokslo akivaizdoje ta filosofija, kuri, nurodydama aukščiausius sąmonės aktus, kalba apie neįmanomybę sielą redukuoti į kūną, sąmonę į smegenis, neįtikina nieko: teiginys, kad aukštesniosios dvasinės galios nepriklauso nuo kūno, yra tapęs sterilia teorija, nepajėgia keisti egzistencinių nuostatų, ir net jį tvirtinantys jaučia, kad jis veda į niekur, kai tenka susidurti su šiuolaikiniu teiginiu apie sąmonės kilmę smegenyse. Daugybė tradicinį dualumą teoriškai išpažįstančių mąstytojų realiai mąsto ir gyvena kaip absoliutūs materialistiniai monistai, nes yra paveikti minėto „taško“ – susitikimo tarp žemesniųjų sąmonės pajėgumų ir smegenų procesų – materialistinės interpretacijos. Tad vienintelis kelias patikrinti, ar sąmonė išties pranoksta smegenis, yra ištirti būtent šį „kontaktinį tašką“ (*ibid*.: 247): ar, užčiuopę sąmonės ir materijos kraštutinumus, t. y. pačius žemiausius sąmonės pajėgumus ir fiziologines jų sąlygas smegenyse, mes stebime ir konstatuojame jų sutapimą, ar specifinį sąlytį, išlaikantį „tarpą“? Štai kodėl Bergsonas siekė rasti tas sąmonės ir smegenų kontaktines ribas, kuriose, kaip kai kas įsivaizduoja, vyksta sutapimas, „lokalizacija“. Kiek pagrįstas šis įsivaizdavimas? Tik nuodugnus empirinis minėto „taško“ ar „kontakto“ tyrimas galėtų jį patvirtinti arba paneigti. Šio tyrimo rezultatus jau matėme. Stebint tariamo „žodžio garso vibraciją“ ir jį atitinkantį „cerebralinį fenomeną“, jų „konkretų ir gyvą ryšį“, buvo identifikuotas intervalas, „tarpas“. „Aš mačiau, tiksliai tuo momentu, kai sąmonės faktas ketino dubliuotis su savo cerebraliniu atitikmeniu, kodėl ir kaip sąmonei reikėjo visa tai, kas joje turėjo potencialą virsti veiksmu ir [tapti schema][15], išplėtoti erdvėje. Aš taip pat mačiau psichologiniame fakte, papildančiame smegenų veiklą, kažką dalinai laisvo, iš dalies nedeterminuoto, [schematizuojamajai] šio fakto daliai esant griežtai nulemtai fizinių

[14] Klausimas man pasirodė pakankamai aktualus, kad taptų šio straipsnio dalimi: neseniai diskutuodamas apie Bergsono teoriją su universiteto kolege, iš karto sulaukiau tos pačios reakcijos, kurią daugiau nei prieš šimtmetį pademonstravo Belot. Tik vietoje Platono buvo pacituotas Schopenhaueris, parodęs aukštųjų sąmonės procesų atskirtumą nuo fiziologinių. Tad kokia Bergsono tyrimų prasmė?

[15] „Schemos“ terminu reziumuojame čia nelengvai išverčiamą Bergsono mintį, kuria jis pristato savo „motorinės schemos“ koncepciją.

sąlygų, tačiau to paties fakto vaizdinei[16] daliai esant kur kas labiau nepriklausomai“ (*ibid*.: 247–248). Žodis „mačiau“, be abejo, parodo empirinį tyrimo intensyvumą ir retoriškai išreiškia jo išvadų patikimumą. Sąlyčio taško stebėjimas ne tik leido paaiškinti sielos ir kūno atskirtumą, bet ir atsakyti į klausimą, kodėl jie, nesutapdami, siejasi. Būtent šis stebėjimas taip pat leido užmegzti to paties lygmens dialogą su paralelizmo šalininkais, kam nėra pajėgus joks abstraktus platonizmas.

Galbūt svarbiausia yra tai, kad šis vienalaikis „kontakto“ ir „tarpo“ stebėjimas leidžia daryti egzistencines išvadas: sąmonės buvimas yra autonomiškas smegenų veiklos atžvilgiu, taigi suponuoja nepriklausomą nuo smegenų egzistenciją, o tai suteikia naują, empiriškai grindžiamą, perspektyvą mirties ir sąmonės pomirtinės būklės klausimui, kuris Bergsoną domino visą likusį gyvenimą kaip esminis žmogaus klausimas[17]. Sąmonės ir smegenų sąlyčio, jų kontakto ir tarpo, stebėjimas taip pat tapo viena iš Bergsono gyvybės filosofijos atramų. Šis stebėjimas jį įvedė į naują mąstymo etapą, kuomet sąmonės ir smegenų ryšys buvo ištirtas biologinės evoliucijos perspektyvoje, o dar vėliau leido iškelti fundamentalius moralės ir religijos, asmenybės ir sociumo klausimus.

Išvada

Bergsono atliktas sąmonės ir smegenų ryšio tyrimas – reikšmingas indėlis į filosofinę antropologiją: jis suteikia pagrindą originaliam „sielos ir kūno“, „dvasios ir materijos“ santykio modeliui. Smegenys kuria neuroninius mechanizmus, kurie leidžia sąmonės aktams reikštis materialiame pasaulyje, bet nekuria pačios sąmonės, ir afazijas lemia ne atminties, o šių mechanizmų sutrikimai. Bergsono tyrimas taip pat leidžia identifikuoti į mokslinį diskursą įsiterpusius filosofinio pobūdžio teiginius, kurie tiek tarp mokslininkų, tiek plačiojoje visuomenėje yra nepagrįstai priimami kaip moksliniai: šis išgryninimas neabejotinai pasitarnauja žmogaus pažinimui apskritai. Pagaliau, Bergsono išvados įga-

[16] *Materijos ir atminties* I skyriuje Bergsonas sukūrė sudėtingą „vaizdinio“ (*image*) sąvoką, davusią toną visam tyrimui. Kadangi ši sąvoka pasirodė pernelyg sunkiai skaitytojo interpretuojama, vėliau jis jos nebevartojo.

[17] Perėjimą iš sąmonės autonomiškumo smegenų atžvilgiu tezės į sąmonės išlikimo po mirties klausimą Bergsonas laikė natūraliu ir, užbaigdamas pranešimą *Siela ir kūnas*, rašė: „Jeigu, kaip parodėme, mentalinis gyvenimas pranoksta cerebralinį gyvenimą, jeigu smegenys apsiriboja tik tuo, kad paverčia judesiais labai nedidelę dalį to, kas vyksta sąmonėje, tai [sąmonės] išlikimas (*survivance*) tampa toks tikėtinas, kad įrodinėjimo pareiga tenka kur kas labiau tam, kuris tai neigia, nei tam, kuris tai tvirtina; nes vienintelė priežastis manyti, kad sąmonė išnyksta po mirties, tėra yrančio kūno matymas, bet ši priežastis netenka vertės, jeigu beveik visos sąmonės nepriklausomumas nuo kūno irgi yra faktas, kurį konstatuojame“ (2009: 59). Visą likusį gyvenimą Bergsonas analizavo gausius empirinius duomenis, liudijančius nepriklausomus nuo smegenų sąmonės gyvenimo aktus ir renkamus Londone 1882 m. įkurtos ir iki šiol gyvuojančios *Society for Psychical Research*, kurios prezidentu ir pats buvo vieną kadenciją. Šių tyrimų moksliškumo statusui Bergsonas skyrė pranešimą *„Gyvųjų fantomai“ ir „psichikos tyrimas“* (2009: 61–84). *Dviejų moralės ir religijos šaltinių* paskutiniuosiuose paragrafuose jis taip pat grindė empirinių duomenų, liudijančių pomirtinę sąmonės būklę, mokslinių tyrimų būtinybę. Klinikinės psichologijos profesorius Renaud Evrard’as neseniai reziumavo Bergsono požiūrį į šio tipo empirinius duomenis ir jų mokslinės interpretacijos galimybę (2021). Šiandien itin gausius empirinius duomenis, apibendrintai vadinamus „apymirtinėmis patirtimis“ (*near death experience*), iš įvairių perspektyvų analizuoja įvairių sričių tyrėjai, tarkime, jau minėtas neuromokslininkas Lježo universiteto *Coma Science Group* vadovas Stevenas Laureysas (2025), fizikas Philippe’as Guillemant’as (2021: 273–280), filosofas Jeanas-Marcas Ferry (2021: 167–224).

lina realų dialogą tarp „dvasinės“ (tradicinis sąmonės ir kūno dualumas) ir „materialios“ (psichofiziologinis paralelizmas) žmogaus sąmonės interpretacijų.

Literatūra

Bair, D., 2019. *Jung: biografija*. Vertė J. Jagminaitė, R. Rybelienė. Vilnius: Margi Raštai.

Bergson, H., 1995. *Cours*. T. 3. Paris: Presses Universitaires de France.

Bergson, H., 2004. Histoire des théories de la mémoire. In: *Annales bergsoniennes. T. 2. Bergson, Deleuze, la phénoménologie*, ed. F. Worms. Paris: Presses Universitaires de France, 41–149.

Bergson, H., 2009. *L'énergie spirituelle*. Paris: Presses Universitaires de France.

Bergson, H., 2011a. *Essai sur les données immédiates de la conscience*. Paris: Presses Universitaires de France.

Bergson, H., 2011b. *Ecrits philosophiques*. Paris: Presses Universitaires de France.

Bergson, H., 2012. *Matière et mémoire*. Paris: Presses Universitaires de France.

Bergson, H., 2021. *Mąstymas ir judantysis*. Vertė Povilas Aleksandravičius. Vilnius: Phi knygos.

Berthoz, A., 2013. *Le sens du mouvement*. Paris: Odile Jacob.

Chevalier, J., 1959. *Entretien avec Bergson*. Paris: Plon.

Deleuze, G., 1966. *Le bergsonisme*. Paris: Presses Universitaires de France.

Evrard, R., 2021. Bergson et la télépathie: à propos d'une correspondance inédite. *Bergsoniana* 1: 236–255. https://doi.org/10.4000/bergsoniana.463

Ferry, J. M., 2021. *Métaphysiques. Le sens commun au défi du réel*. Paris: Cerf.

Forest, D., 2005. *Histoire des aphasies*. Paris: Presses Universitaires de France.

Guillemant, P., 2021. *La Physique de la Conscience*. Paris: Guy Trédaniel.

James, W., 1909. *A Pluralistic Universe*. New York: Longmans, Green, and Co.

Jankélévitch, V., 1959. *Henri Bergson*. Paris: Presses Universitaires de France.

Laureys, S., 2015. *Un si brillant cerveau*. Paris: Odile Jacob.

Laureys, S., 2025. *L'Expériences de mort imminente: Une exploration scientifique et spirituelle*. Paris: Odile Jacob.

Lichtheim, L., 1885. On Aphasia. *Brain: a Journal of Neurology* 7(4): 433–484. https://doi.org/10.1093/brain/7.4.433

Malabou, C., 2004. *Que faire de notre cerveau?* Paris: Bayard.

Marie, P., 1906. Révision de la question de l'aphasie: la troisième circonvolution frontale gauche ne joue aucun rôle spécial dans la fonction du language. *Semaine médicale* 26(21): 241–247. https://wellcomecollection.org/works/e72svgxz.

Merleau-Ponty, M., 1978. *L'union de l'âme de du corps chez Malebranche, Biran et Bergson*. Paris: Vrin.

Miller, G., 2005. What is the Biological Basis of Consciousness. *Science* 309(5731): 79. https://www.doi.org/10.1126/science.309.5731.79

Moukheiber, A., 2024. *Neuromania: le vrai du faux sur votre cerveau*. Paris: Allary Editions.

Murélos, G., 1964. *Bergson et le niveau de la réalité*. Paris: Presses Universitaires de France.

Riquier, C., 2009. *Archéologie de Bergson*. Paris: Presses Universitaires de France.

Ruyer, R., 1950. *La Conscience et le corps*. In: *Nouvelle encyclopédie philosophique*. Paris: Presses Universitaires de France, 3–24.

Wernicke, C., 1874. *Der aphasishe Symptomencomplex*. Breslau: Max Cohn.

Worms, F., 1997. La théorie bergsonienne des plans de conscience. In: *Bergson et les neurosciences*, eds. P. Gallois and G. Forzy. Paris: Le Plessis-Robinson, 85–108.

Žukauskaitė, A. 2025. *Į organizmus orientuota ontologija*. Vilnius: Hubris.